

Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* (ford. Kis János), Ictus, Szeged, 1996.

A transzcendentális dialektika második könyvének harmadik fejezete: A tiszta ész ideálja

Első szakasz: Az ideálról általában

Főntebb láttuk, hogy kizárólag értelmi fogalmak segítségével, az érzékekben adott jelenségek közreműködése nélkül semmiféle tárgyról nem alkothatunk képzetet, mert hiányozni fognak fogalmaink objektív realitásának feltételei, és csak a gondolkodás pusztá formáját találjuk bennük. Ha azonban a jelenségekre vonatkoztatjuk őket, úgy

449

in concreto ábrázolhatók, mert a jelenségek anyagot kínálnak a tapasztalati fogalomhoz, mely nem egyéb in concreto értelmi fogalomnál. Ám az ideák még távolabb esnek az objektív realitástól, mint a kategóriák, hisz nem található olyan jelenség, melynek segítségével in concreto képzetet alkothatnánk róluk. Egy bizonyos teljesség foglaltatik bennük, melyre semmilyen lehetséges, empirikus ismeret nem tehet szert; az ész ennek kapcsán valamiféle szisztematikus egység célját tűzi maga elé, melyhez közelíteni igyekszik a lehetséges empirikus egységet, anélkül hogy valaha is teljességgel megvalósítaná.

Azonban úgy tetszik, még az ideánál is távolabb esik az objektív realitástól az, amit ideáknak nevezek, s amin a nem csupán in concreto, de egyenesen in individuo adott ideát értem, tehát valamilyen egyedi dolgot, melyet kizárólag az idea határozhat – vagy akár valóban az határoz is – meg.

Tökéletes mivoltában az emberiség nem csupán annyit tartalmaz, hogy a fogalmát alkotó valamennyi lényegi tulajdonság kibontakozik, míg teljesen egybe nem esik a céljával – s ez volna a tökéletes emberiség ideája –, de mindazt magában foglalja, ami ezen idea maradéktalan meghatározásához az emberiség fogalmán kívül még hozzá tartozik, hisz a sok ellentétes predikátum közül csak egy felelhet meg a legtökéletesebb ember ideájának. Amit mi ideáknak nevezünk, Platón-nál az isteni értelem ideája volt, egyetlen egyedi tárgy tiszta szemlélete, minden lehetséges lények legtökéletesebbike és a jelenségvilágban foglalt másolatok ősalapja.

De ne szaladjunk ilyen messzire; szögezzük le inkább, hogy az emberi ész nem csupán ideákat foglal magában, de ideálokat is, s jöllehet ezek – nem úgy, mint a platóni ideák – híján vannak a teremtőerőnek, gyakorlati erő mégis van bennük (mint regulatív elvekben), s rajtuk nyugszik bizonyos cselekedetek tökéletes voltának lehetősége. Az erkölcsi fogalmak nem az ész teljesen tiszta fogalmai, mert valami empirikuson (örömon vagy fájdalom) alapulnak. De azon elv vonatkozásában, mely által az ész korlátokat szab az önmagában semmilyen törvényt nem ismerő szabadságnak (ha tehát az erkölcsi fogalmaknak csupán a formájára vagyunk te-

450

kintettel), e fogalmak mégis a tiszta észbeli fogalmak példája gyanánt szolgálhatnak. Az erény s vele együtt az emberi bölcsesség a maguk egész tisztaságában nem egyebek ideáknál. De a bölcs (a sztoikusok bölcse): ideál; olyan ember tehát, aki csak gondolatban létezik, azonban tökéletes összhangban van a bölcsesség ideájával. Miként az idea szabályt ad, az ideál ilyen esetekben öskép gyanánt szolgál a másolat maradéktalan meghatározásához, és cselekvéseinknek nincs más zsinórmértéke, mint e bennünk rejtőző, isteni ember viselkedése, amivel a tulajdon viselkedésünket összevetvén megítéljük és jobba tesszük magunkat, jöllehet azon ösképet soha nem érhetjük el. Bár nem fogadhatjuk el, hogy ezen ideálokat objektív realitás (létezés) illeti meg, mindazonáltal merő agyrémeknek sem tekinthetjük őket emiatt: nélkülözhetetlen zsinórmérték gyanánt szolgálnak az ész számára, melynek szüksége van rá, hogy fogalmat alkothasson arról, ami a maga nemében tökéletes, hogy ily módon megbecsülhesse és lemérhesse a tökéletlennek mértékét és fogyatékosságait. Hiú próbálkozás viszont, s ráadásul némileg képtelen és nem túlzottan épületes, hogy az ideált valamilyen példában, vagyis a jelenségvilágban valósítsák meg – miként a bölcslet egy regényben –, mert a természeti korlátok,

minduntalan megtörvén az ideában foglalt tökélyt, lehetetlenné teszik, hogy az efféle kísérletek illúziót keltsenek, s ily módon egyenesen gyanússá és a pusztá koholmányokhoz hasonlatossá teszik az ideában lappangó jót.

451

Így áll a dolog az ész ideáljával, mely mindig s óhatatlanul meghatározott fogalmakon nyugszik, s szabály és öskép gyanánt szolgál a cselekvés vagy az ítéletalkotás számára. Egészen más a helyzet a képzelet szüleményeivel, melyeket senki nem tud megmagyarázni magának, s melyekről senki nem képes értelmes fogalmat alkotni. Ezek olyanok, akár a monogramok, melyek csupán egyedi, jöllehet nem szabály alapján meghatározott vonások, s inkább különféle tapasztalatok zavaros ábrázolását adják, semmint valamilyen meghatározott képet; ilyen homályos ábrák vannak állítólag a festők és fiziognómusok fejében, akik úgymond ezekhez az ámyképekhez mérik alkotásaikat vagy akár ítéleteiket. Az érzéki jelenségek ideáljainak nevezhetjük őket, ha nem is a szó valódi értelmében, mert a lehetséges empirikus szemléletek elérhetetlen mintái gyanánt kell szolgálniok, jöllehet nem nyújtanak megmagyarázható vagy ellenőrizhető szabályt.

Ellenben az ész célja ideáljával az a priori szabályokon nyugvó, maradéktalan meghatározás; ezért olyan tárgyat gondol el, mely bizonyos elvek alapján tökéletesen meghatározható kell legyen, még ha a tapasztalatban nincsenek is adva az efféle tárgy elégséges feltételei, s így maga a fogalom transzcendens lesz is.

452

Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája, (Ford. Berényi Gábor), Budapest, Gondolat, 1991.

Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*

A célok, amelyeket egy eszes lény mint csekvésének hatásait, tetszés szerint tűz ki (materiális célok), egytől egyig viszonylagosak, mert értéküket csupán a szubjektum sajátos vágyóképeségéhez való viszonyuk adja. Ezért abból nem következtethetünk általános, minden eszes lényre vagy akár minden akarásra érvényes és szükségszerű elvekre, vagyis gyakorlati törvényekre. Ennélfogva mindezek a viszonylagos célok csupán hipotetikus imperatívuszok alapjai.

Feltéve azonban, hogy van valami, aminek létezése önmagában abszolút értékkel bír, ami *mint önmagában vett cél*, meghatározott törvények alapja lehet, nos, akkor ebben, és csakis ebben lelhetjük fel egy lehetséges kategorikus imperatívusz, azaz gyakorlati törvény alapját.

Azt mondom tehát: az ember és általában minden eszes lény *öncélként létezik, és nem pusztán eszközként*, amely egy másik akarat tetszés szerinti használatára szolgál; mindeniket, akár magára, akár más eszes lényekre irányuló cselekedetében mindenkor *együttal célnak* is kell tekinteni. A hajlamok összes tárgyának csak feltételes értéke van; hiszen, ha nem volnának haj-

60

lamok és rajtuk alapuló szükségletek, akkor tárgyuknak sem lenne értéke. Maguknak a hajlamoknak mint a szükségletek forrásainak azonban oly kevéssé van abszolút értékük, amelyért őket magukat kívánni lehetne, hogy inkább minden eszes lénynek arra kellene vágynia, hogy teljesen mentes legyen tőlük. Tehát minden olyan tárgynak, amelyet cselekvésünkkel *kell megszereznünk*, feltételes az értéke. Azoknak a lényeknek, amelyeknek a létezése ugyan nem a mi akaratunkon hanem a természetben nyugszik, ennek ellenére, ha ésszel nem bíró lények, mégis van értékük, de csak viszonylagos értékük, mint eszközöknek, ennélfogva *dolgoknak* nevezik őket, ezzel szemben az eszes lényeket *személyeknek* nevezik, mert természetük – amennyiben minden önkényt korlátoz (s a tisztelet tárgya) – már azzal tüntette ki őket, hogy öncélok, vagyis nem szabad őket pusztá eszközként felhasználni. A személy tehát nem pusztán szubjektív cél, azaz, cselekedetünk hatásaként való egzisztenciája nemcsak *sámunkra* érték; hanem objektív cél, vagyis olyan dolog, amelynek létezése önmagában cél, méghozzá olyan, amely helyett nem tetelezhető másik cél, hogy annak *pusztán* mint eszköz álljon a szolgálatában, mert ha nem így lenne, akkor egyáltalán nem beszélhetnénk *abszolút* értékéről; viszont ha minden érték feltételes, tehát véletlenszerű lenne, akkor az észnek semmiféle legfőbb gyakorlati elve nem volna.

Ha tehát lennie kell legfőbb gyakorlati elvnek, s az emberi akaratra vonatkozó kategorikus imperatívusznak, akkor olyannak kell lennie, hogy annak képzetéből, ami szükségképpen mindenki számára cél, mert *önmagában cél*, az akarat *objektív elvét* alkossa meg, tehát általános gyakorlati törvényül szolgáljon. Ennek az elvnek az alapja: *az eszes természet öncélként létezik. Az ember szükségképpen ilyennek képzeletét saját létezését; ennyiben tehát a fenti elv az emberi cselekedetek szubjektív elve. De ilyennek képzeletét minden más eszes lény is a maga létezését, ugyanannak az észalapnak a következtében, amely az én szá-*

61

momra is érvényes; az elv tehát egyúttal *objektív* is, amelyből mint legfőbb gyakorlati alappól, az akarat összes törvényének levezethetőnek kell lennie. A gyakorlati imperatívusz tehát a következő lesz: *Cselekedj úgy, hogy az emberiségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszköze legyen szükséged.* Lássuk, vajon megvalósítható-e ez. (...)

62

Az emberiségnek és általában az eszes természetnek miny *öncélnek* (ami minden ember cselekvési szabadságának legfőbb korlátozó feltétele) ezt az elvét nem a tapasztalásból nyertük. Ennek először is általánossága az oka, hiszen általában minden eszes lényre vonatkozik, s egy ilyen meghatározottsághoz nem elég semmiféle tapasztalás. Másodsor, ebben az elvben az emberiség nem az ember (szubjektív) céljának, vagyis tárgyának képzeletét, amelyet az ember önmagától valóban célul tűz ki, hanem objektív célnak, amelynek, legyenek bármi egyéb céljaink, mint törvénynek minden szubjektív cél legfőbb korlátozó feltételének kell lennie, tehát a tiszta észből kell erednie.

64